

Оксана Пономаренко¹,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
і трудового права
імені професора О. І. Процевського,
Харківський національний
педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6394-1834>
e-mail: o.ponomarenko@hnpri.edu.ua

УДК 347.51 : 347.6

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2026-9-2-125-150>

ЦІНА СВОБОДИ: КОМПЕНСАЦІЯ ПРИ РОЗІРВАННІ ШЛЮБУ ЯК ФОРМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ «ПОДРУЖНІХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ».

Анотація.

Стаття присвячена комплексному дослідженню правової природи компенсації при розірванні шлюбу як інструменту забезпечення справедливості та захисту законних очікувань подружжя. Актуальність роботи зумовлена лібералізацією шлюбнорозлучних процесів, яка, гарантуючи абсолютну свободу розірвання шлюбу, залишає соціально та економічно незахищеною ту сторону, яка пожертвувала своїм професійним розвитком заради сім'ї.

Використання економічної теорії розуміння шлюбу дозволило довести, що усвідомлена відмова одного з подружжя від кар'єрного зростання на користь ведення домашнього господарства веде до безповоротної втрати його людського капіталу. Обґрунтовується, що відшкодування цих економічних втрат виступає виключно мірою захисту, що базується на принципі розподільної справедливості. Оскільки чинне законодавство України надає лише фрагментарні судові механізми вирівнювання такого дисбалансу, оптимальним інструментом нівелювання ризиків визнається договірне регулювання, що дозволяє подружжю превентивно закріпити матеріальні гарантії.

Окрему увагу в роботі приділено компенсації моральної шкоди, яка розглядається як міра цивільно-правової відповідальності, заснована на принципі урівнювальної справедливості. Доводиться, що підставою для її стягнення виступає не сам факт розпаду сім'ї або ініціація розлучення, а виключно доведена винна поведінка (подружжя зрада, психологічне насильство, приниження гідності), що кваліфікується як делікт і пряме посягання на особисті немайнові права людини. Аналіз передового правозастосовного досвіду Франції, Туреччини та Китайської Народної Республіки підтверджує доцільність і ефективність застосування деліктних позовів між подружжям при розірванні шлюбу.

¹ Оксана Пономаренко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О. І. Процевського, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, доцент кафедри правового регулювання економіки Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, Україна

У результаті дослідження виявлено концептуальну непослідовність проєкту Цивільного кодексу України, який захищає очікування осіб при розірванні заручин, але ігнорує глибокі страждання подружжя при руйнуванні багаторічного союзу. Сформульовано висновок про необхідність системної імплементації в національне законодавство чітких алгоритмів монетизації втраченого людського капіталу при розлученні та розширення підстав для деліктної відповідальності за порушення фундаментальних особистих прав іншого з подружжя.

Ключові слова: шлюб, сімейні відносини, компенсація, моральна шкода, сімейний договір, справедливість, розірвання шлюбу, відповідальність

Вступ

Постановка проблеми. Відповідно до частини 1 статті 3 Сімейного кодексу України, сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Це сухе юридичне формулювання відображає соціальне значення сім'ї, що зумовлює її посилений публічний захист з боку держави. Однак справжня сутність сім'ї полягає в її найвищій цінності для самої людини. Як влучно зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, сім'я для кожного з нас є альфою та омегою, початком і кінцем². На відміну від об'єктивної даності батьківської сім'ї, вибір шлюбного партнера є усвідомленим вольовим актом, в основі якого лежать почуття любові, поваги та абсолютної довіри. Жоден інший соціальний інститут не передбачає настільки глибокого ступеня вразливості та очікувань щодо довгостроковості союзу. Розірвання шлюбу, спровоковане порушенням цих зобов'язань одним із партнерів, завдає глибоких страждань і змушує постраждалу сторону переоцінювати свої нематеріальні та економічні вкладення у сім'ю. Внаслідок цього виникає об'єктивна потреба у відновленні порушеного балансу та справедливості, правовим інструментом досягнення яких виступає компенсація.

Актуальність дослідження. Чинне сімейне законодавство практично не оперує терміном «компенсація». Це не означає повної відсутності компенсаційних механізмів у сімейному праві, проте найчастіше вони приховані під правовими конструкціями аліментних зобов'язань, відступу від засади рівності часток при поділі спільного майна та інших³. Застосування цих інструментів має дискреційний характер і обмежене жорсткими нормативними рамками. Гарантованих же механізмів отримання компенсації за порушення шлюбних зобов'язань Сімейний кодекс України не передбачає; відсутні вони й у проєкті Цивільного кодексу України. У результаті порушений розірванням шлюбу баланс і допущена несправедливість у сучасній правовій системі України залишаються без належного механізму правового врегулювання. Зазначена проблема потребує нового імпульсу для глибокого наукового вивчення та розробки відповідних законодавчих ініціатив, що об'єктивно зумовлено лібералізацією та спрощенням процедури розлучення, а також неухильним збільшенням кількості розірваних шлюбів.

² Спасибо-Фатєєва І. В. Слово головного редактора. С.Р. Journal, 2025. № 2 (5). С. 4. <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-5-2>

³ Див: Пономаренко О. Компенсація в сімейному праві: форми урівнювальної та розподільної справедливості. Тракта́т про компенсацію в праві: монографія / І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕСУС. 2026. С. 210–314.

Предмет і межі дослідження. У межах цієї роботи традиційні майнові наслідки розірвання шлюбу (класичний поділ спільної власності, базові аліментні зобов'язання) зачіпаються виключно контурно, тією мірою, якою вони здатні виконувати компенсаційну функцію. Глибинний науковий аналіз сфокусовано безпосередньо на правовій природі, підставах та механізмах надання компенсації постраждалому з подружжя за невиконання другим партнером базових шлюбних зобов'язань, що спричинило моральні страждання та непропорційні економічні втрати (втрата людського капіталу).

Мета дослідження. Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності закріплення в сімейному законодавстві України спеціального механізму компенсації моральних та економічних втрат (зокрема, втраченого людського капіталу), завданих одному з подружжя внаслідок невиконання іншим базових шлюбних зобов'язань, що призвело до розірвання шлюбу.

Завдання дослідження. Досягнення поставленої мети зумовлює виконання комплексу взаємопов'язаних завдань. Насамперед вимагається проаналізувати правову природу шлюбу та духовно-емоційну сутність шлюбних зобов'язань як основи для захисту законних очікувань партнерів. Далі необхідно дослідити доктринальні підходи економічної теорії розуміння шлюбу для доведення об'єктивності втрати людського капіталу тим із подружжя, хто відмовляється від кар'єри на користь ведення побуту. Наступним кроком є вивчення передового іноземного досвіду щодо застосування інституту відшкодування моральної та матеріальної шкоди як санкції за порушення шлюбних обітниць. Наостанок належить критично оцінити наявні в чинному сімейному законодавстві України та проекті Цивільного кодексу інструменти з компенсаторною функцією і сформулювати концептуальні пропозиції щодо вдосконалення національного правового регулювання.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Застосування діалектичного методу дозволило розглянути інститут розірвання шлюбу в його еволюції та виявити протиріччя між абсолютною свободою розлучення і необхідністю захисту вразливої сторони. Завдяки порівняльно-правовому методу здійснено аналіз нормативної бази та судової практики зарубіжних юрисдикцій (Франції, Туреччини, КНР) у сфері деліктної відповідальності між подружжям. Формально-догматичний метод слугував інструментом для тлумачення чинних норм Сімейного кодексу України та положень проекту Цивільного кодексу. Ключову роль відіграв метод економічного аналізу права, за допомогою якого монетизація втраченого професійного потенціалу обґрунтовується як застосування механізму розподільної справедливості в договірних відносинах.

Огляд літератури. Вітчизняні вчені, які спеціалізуються на проблемах сімейного права, практично не приділяють уваги питанням компенсацій у зв'язку з розірванням шлюбу. Окремі аспекти проблем компенсацій у сімейному праві розглядалися такими науковцями, як І. В. Жилинкова⁴, М. В. Менджул⁵,

⁴ Жилинкова І. В. Расторжение брака. Харьков: Ксилон. 2006. 88 с.

⁵ Менджул М.В. Принципи правового регулювання сімейних відносин у Великобританії та Ірландії. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 36. Т. 2. С. 42–45. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23992>

О. В. Колісник⁶, Л. В. Красицька⁷, О. В. Розгон⁸. Однак такі дослідження мають фрагментарний, точковий характер і стосуються переважно питань специфіки сімейно-правової відповідальності або компенсацій, пов'язаних з непропорційним поділом спільного майна.

Натомість у зарубіжній юридичній доктрині проблема об'єктивного майнового дисбалансу та захисту прав того з подружжя, хто пожертвував своїм «людським капіталом» заради сім'ї, давно стала предметом фундаментальних розвідок. З огляду на універсальний характер цієї проблематики для більшості сучасних правопорядків, наукову основу статті склали праці іноземних фахівців, які розробляли економічну теорію шлюбу та механізми розподільної справедливості при розлученні. Зокрема, базовими для цього дослідження стали роботи таких зарубіжних авторів, як Л. Коен⁹,

- ⁶ Колісник О. В. Належні способи захисту у справах про розподіл майна подружжя. Актуальні проблеми сімейного права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Жилінкової Ірини Володимирівни (м. Харків, 11 квіт. 2025 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цив. права ; Гром. орг. «Цивілістична платформа». – Харків : Право, 2025. С. 50-53. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2025/11/aktualni_problemy_simejnogo_prava_materialy_ii_konferencziyi_pamyati.pdf#page=50
- ⁷ Красицька Л. В. Способи захисту сімейних прав та інтересів: наукова спадщина І. В. Жилінкової та сучасні проблеми правозастосування. Актуальні проблеми сімейного права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Жилінкової Ірини Володимирівни (м. Харків, 11 квіт. 2025 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цив. права ; Гром. орг. «Цивілістична платформа». – Харків : Право, 2025. С. 53–57. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2025/11/aktualni_problemy_simejnogo_prava_materialy_ii_konferencziyi_pamyati.pdf#page=50 ; Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. К. : Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
- ⁸ Розгон О. В. Договори у сімейному праві. К.: Ін Юре, 2018. 301 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Olha-Rozghon/publication/351932047_Rozgon_O_V_Dogovori_u_simejnomu_pravi_Ukraini_monografia_O_V_Rozgon_K_In_Ure_2018_301_Rozghon_O_V_2018_Dohovory_u_simeinomu_pravi_Ukrainy_Agreements_in_family_law_of_Ukraine_Kyiv_In_Yure/links/60b085f2299bf13438f00074/Rozgon-O-V-Dogovori-u-simejnomu-pravi-Ukraini-monografia-O-V-Rozgon-K-In-Ure-2018-301-Rozghon-O-V-2018-Dohovory-u-simeinomu-pravi-Ukrainy-Agreements-in-family-law-of-Ukraine-Kyiv-In-Yure.pdf
- ⁹ Cohen L. Marriage, Divorce, and Quasi Rents; Or, «I Gave Him the Best Years of My Life». *The Journal of Legal Studies*. 1987. Vol. 16, No. 2. P. 267–303.

Г. Феррант¹⁰, З. Цзінь¹¹, В. С. Кані¹², Ц. Мяо¹³, А. М. Паркман¹⁴, Ї. Шень та Ц. Шан¹⁵, Ї. Ся¹⁶, а також Г. Чжу¹⁷.

Лише сукупний аналіз здобутків українських науковців та вчених зарубіжних країн дозволить досягти мети, що ставилася перед дослідженням, і сформувати цілісну теоретичну базу для впровадження ефективних механізмів компенсації моральних та економічних втрат при розірванні шлюбу в національне законодавство.

Результати дослідження

1. Компенсація в цивільному (приватному) праві: основні підходи до розуміння та співвідношення з відшкодуванням шкоди

Теорія компенсацій у приватному праві не виділяється як самостійна теорія і традиційно розглядається в рамках теорії відшкодування шкоди. В результаті поняття «компенсація» і «відшкодування шкоди» найчастіше не розділяються і використовуються як синоніми.

Так, однією з галузевих функцій приватного права в літературі з цивільного права називається компенсаційна (відновлювальна) функція. Наприклад, у більшості сучасних підручників зазначається, що «компенсаційна функція спрямована на відновлення порушених цивільних прав і полягає у наданні таких матеріальних ресурсів, завдяки яким це стає можливим». Як приклади, наводяться відшкодування вартості пошкодженого майна або витрат на його ремонт, виплата коштів на лікування, протезування та реабілітацію при пошкодженні здоров'я, а також спростування недостовірної інформації та компенсація моральної шкоди при посяганні на честь, гідність і ділову репутацію особи¹⁸.

¹⁰ Ferrant G., Pesando L. M., Nowacka K. Unpaid Care Work: The Missing Link in the Analysis of Gender Gaps in Labour Outcomes. 2014.

¹¹ Jin Z. Legal Thoughts on the Divorce Damage Compensation System. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. 2020. Vol. 416. P. 680–683.

¹² Kany W. S. Compensation for Financing a Spouse's Education: The Means of Economic Justice in Maine. *Maine Law Review*. 1983. Vol. 35, No. 2. P. 341–368.

¹³ Miao C. A Study on the Reasonableness of Housework Compensation from a Comparative Law Perspective. *Journal of Global Research in Education and Social Science*. 2024. Vol. 18, No. 4. P. 6–10. <https://doi.org/10.56557/jogress/2024/v18i48809>

¹⁴ Parkman A. M. Bringing Consistency to the Financial Arrangements at Divorce. *Kentucky Law Journal*. 1998. Vol. 87, No. 1. P. 51–93.

¹⁵ Shen Y., Shang J. How Valuable Is «Fairness»?-The Logic of Fairness in the Distribution of Property among Urban Chinese Couples in Contemporary China. *Sociological Studies*. 2023. Vol. 38, No. 3. P. 135–158.

¹⁶ Xia Y. Human Rights Connotation of Improving the Economic Compensation System for Divorce Housework in the Civil Code. *Human Rights Research*. 2020. No. 2.

¹⁷ Zhu H. Law-Economics Analysis of Financial Compensation for Divorce. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*. 2023. Vol. 25. P. 1–6.

¹⁸ Цивільне право (частина загальна): курс лекцій / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Екус, 2021. С. 16; Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя, Л. В. Красицької. Харків: Право, 2017. С. 38; Харитонов, Є. О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти): монографія.. Одеса: Фенікс, 2008. С. 29.

О. В. Дзера, розглядаючи питання про функції цивільного права, зазначав, що «заміна збитків кредитора іншими майновими благами, що вважається компенсацією, є складовою частиною загальної охоронної функції», і робив висновок, що це не дає достатніх підстав для обов'язкового виділення самостійної і повноцінної компенсаційної функції¹⁹».

Таким чином, у доктрині цивільного права компенсаційна функція переважно трактується через призму відновлюваного (реституційного) аспекту охоронної функції – як спрямованість цивільно-правових засобів на відновлення майнового становища особи, яка постраждала від протиправних дій іншого суб'єкта. Р. О. Стефанчук у цьому зв'язку прямо вказує, що існує два основних компенсаційних способи: відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди й відшкодування немайнової (моральної) шкоди²⁰.

Непослідовність у вживанні термінів «компенсація» і «відшкодування» простежується й на рівні законодавства. Так, в одних випадках між ними фактично ставиться знак рівності, наприклад, у назві ст. 177 ЦК «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення» – терміни вживаються як тотожні. В інших нормах вони, навпаки, розмежовуються – стаття 1230 ЦК називається «Спадкування права на відшкодування збитків, моральної шкоди, сплату неустойки, отримання компенсації».

Таке змішання багато в чому пояснюється і тим, що сама етимологія слова «компенсація» (від лат. *compensatio* – рівняння) означає «відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь». Семантична близькість цих понять ускладнює їхнє чітке розмежування в правозастосовній і доктринальній практиці.

Однак видається, що поняття «відшкодування шкоди» і «компенсація» все ж необхідно розмежовувати. Питання полягає в тому, де проходить ця межа.

На думку С. Н. Приступи, «є всі підстави стверджувати, що поняття «відшкодування» і «компенсація» між собою тісно взаємопов'язані, переплетені. Але якщо говорити про їх співвідношення, то можна судити про їх збіг тільки за призначенням кожного з них. Однак зазначеного збігу може і не бути за обсягом і способом їх реалізації залежно від тієї чи іншої ситуації²¹». Вчений підкреслює, що компенсація має місце в тих випадках, коли складно говорити про будь-яку точність вартісного визначення всіх втрат, а отже, про їх еквівалентно-вартісну заміну. Він вказує, що «самі такі втрати в головному їх прояві (загибель людини) з об'єкта відшкодування взагалі виключаються і їх відшкодування як такого не відбувається. Вони замінюються зовсім іншими благами, які ніяк не збігаються ні за обсягом, ні за призначенням з тими, яких позбулася потерпіла сторона. Тому в таких і подібних випадках доводиться говорити тільки про компенсацію як про забезпечену законом

¹⁹ Дзера, О. В. Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 41.

²⁰ Стефанчук, Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. – Київ: КНТ, 2008. – С. 214.

²¹ Приступа, С. Н. Понятийная сущность и методологическое значение компенсационной функции гражданского права // Проблемы законности: респ. міжв. наук. зб. – Харків, 1996. – Вип. 31. С. 81

доступну можливість заміни понесених втрат відповідними матеріальними благами²²». Традиційно саме в цьому контексті термін «компенсація» використовується при заподіянні моральної шкоди²³ або у сфері захисту прав інтелектуальної власності²⁴. Р. О. Стефанчук, наприклад, у своїй докторській дисертації, присвяченій особистим немайновим правам фізичних осіб, пише, що «буде використовувати термін «компенсація» замість законодавчо визначеного терміна «відшкодування», оскільки саме «компенсація» як термін найповніше відображає сутність даного процесу. Сутність моральної шкоди суперечить самому поняттю «відшкодування». Адже основним принципом відшкодування є повнота. А з огляду на немайновий характер моральної шкоди, відшкодувати її в повному обсязі фактично неможливо²⁵».

Таким чином, у класичному розумінні компенсація розглядається як міра відповідальності, що застосовується в тих випадках, коли неможливо повністю відновити становище особи, яке існувало до порушення, і потрібно знайти еквівалентне відшкодування у вартісній формі. При цьому подібне обмежене розуміння компенсації – як міри відповідальності – до недавнього часу було загальноприйнятою позицією в цивільному праві.

Водночас аналіз актів актуального цивільного законодавства показує, що термін «компенсація» доволі часто використовується і в ситуаціях, не пов'язаних з протиправною поведінкою суб'єкта. У такому розумінні компенсація застосовується, зокрема, в інститутах права спільної власності, спадкового та сімейного права. У цих правовідносинах вона виконує функцію відновлення при порушенні або загрозі порушення балансу в майнових або особистих правах суб'єктів. При цьому обов'язок виплатити компенсацію в цих випадках розглядається не як міра відповідальності за протиправну поведінку, а як міра захисту від допущеної або можливої несправедливості.

Останні зміни в цивільне законодавство, зокрема, в інститут захисту прав добросовісного власника, демонструють, що саме таке – широке, врівноважуюче – розуміння компенсації стає пріоритетним у сфері приватного права.

У науці також намітилися тенденції до розуміння компенсації як родового поняття, яке включає в себе відшкодування шкоди (майнової та немайнової) лише як одного з елементів, але не обмежується ним. Звучать навіть пропозиції про не-

²² Приступа, С. Н. Понятийная сущность и методологическое значение компенсационной функции гражданского права // Проблемы законности : респ. міжв. наук. зб. . – Харків, 1996. – Вип. 31. С. 82.

²³ Красицька, Л. В. Проблемні питання компенсації моральної шкоди юридичної особи / розд. у: Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя, Л. В. Красицької. Харків: Право, 2017. С. 269–274; Стефанчук М. О., Музика-Стефанчук, О. А. (2024). Компенсація моральної шкоди у справах на повагу до свого житла: практика України та ЄСПЛ. *Академічні візії*, (32). URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1229>;

²⁴ Якубівський, І. Компенсація за порушення майнових прав інтелектуальної власності: проблеми теорії та практики // Право України. – 2019. – № 1. – С. 256–269.

²⁵ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія. Відп. ред. Я. М. Шевченко. К. : КНТ, 2008. – С. 216.

обхідність зміни термінології статей 23 і 24 ЦК, використовуючи замість терміна «школа» термін «компенсація»²⁶».

Ця тенденція отримала підтвердження і в судовій практиці. Так, у Постанові від 11 грудня 2024 року у справі № 369/3056/21 ВС вказується, що «по своїй суті компенсація в приватному праві – це певні дії задля справедливого «урівноваження» майнової чи немайнової втрати (внаслідок, наприклад, завдання шкоди чи припинення повністю або частково певного суб'єктивного права) шляхом сплати особі грошей, як загального еквівалента всіх цінностей, або передання їй будь-якого майна такого роду, якості та вартості, що дадуть змогу «залагодити» понесену втрату... Саме через рішення про стягнення відповідної компенсації суд справедливо «урівноважує» інтереси подружжя»²⁷.

Для усунення термінологічної та концептуальної суперечності необхідно зробити важливе застереження. У класичній цивілістиці будь-яка міра цивільно-правової відповідальності за своєю суттю є мірою захисту порушеного права. Тому компенсація (у широкому сенсі) при розірванні шлюбу розглядається у цьому дослідженні як комплексний, універсальний спосіб захисту сімейних прав, який, залежно від підстав застосування, реалізується через два самостійні правові механізми. Перший – це об'єктивна міра захисту (у вузькому сенсі), що спрямована на вирівнювання майнового дисбалансу та не потребує наявності вини чи складу правопорушення. Другий – це міра юридичної відповідальності, що є специфічною формою захисту, яка завжди виступає санкцією за вчинений винний сімейний делікт.

Види компенсацій та їх застосування у сімейному праві

В основі права на компенсацію лежить універсальний правовий принцип – принцип справедливості. У питаннях компенсацій, які неминуче пов'язані з перерозподілом матеріальних благ, концептуальне значення мають два розуміння поняття справедливості, що виокремлюються у філософії, – урівнювальна справедливість та розподільна справедливість. Обидва підходи до розуміння справедливості застосовуються в сучасній теорії права під час визначення підстав і розміру компенсацій.

Важливо підкреслити, що урівнювальний та розподільний підходи до справедливості при встановленні розміру компенсаційних виплат не перебувають у суперечності. Навпаки, вони виступають як взаємопов'язані елементи цілісної концепції досягнення об'єктивного балансу. Згідно з концепцією Джона Ролза: «Всі суспільні цінності – свобода й сприятливі можливості, доходи й багатство, соціальні основи самоповаги – мають бути розподілені рівно, якщо тільки нерівний розподіл будь-якої, чи всіх, із цих цінностей не дає користі кожному»²⁸».

Виходячи з цього, механізм урівнювальної справедливості є актуальним для ситуацій, де первісно присутній паритет між сторонами згодом зазнав або ризикує зазнати деструктивного впливу з боку однієї з осіб, якщо не буде виплачена компен-

²⁶ Chereha V., Bohdanets A., Kononets O. Forms and ways of defending family rights and interests in Ukraine. Amazonia Investiga. 2022. Vol. 11, No. 49. P. 189 -197. DOI: 10.34069/AI/2022.49.01.21

²⁷ Постанова ВС від 11 грудня 2024 року за справою № 369/3056/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949158>

²⁸ Ролз, Джон. Теорія справедливості / Пер. з англ. О.Мокровольський. – К: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 822 с. С. 75-77

сація. За таких обставин обсяг відшкодування калькулюється математично, тобто шкода покривається повністю, а грошовий еквівалент виплати є тотожним вартості відповідної частки у праві спільної власності.

Зі свого боку, розподільна справедливість у приватноправових відносинах виступає переважно як виняток. Виконуючи соціальне завдання, вона застосовується тоді, коли між учасниками від самого початку не спостерігається фактичної рівності, тобто коли одна зі сторін обіймає завідомо вразливе становище щодо іншої. У такому випадку ключовим завданням компенсації стає вирівнювання виявленої фактичної асиметрії, при цьому масштаб відшкодування встановлюється з урахуванням інших обставин, наприклад, ступінь незахищеності та наявні ресурси кожного із суб'єктів правовідношення.

Саме до такої сфери приватних відносин, у якій розподільна справедливість відіграє важливу соціальну роль, належать сімейні відносини. Це зумовлено унікальністю сімейних відносин, які, поряд із загальноцивілістичними ознаками (юридична рівність, ґрунтування на свободі волевиявлення та майновій самостійності учасників), мають специфічні риси. Такі ознаки сімейних відносин, як специфічний суб'єктний склад, тривалий характер сімейних відносин та особливості юридичних фактів, на підставі яких вони виникають, змінюються і припиняються, безпосередньо впливають на необхідність застосування саме розподільної справедливості під час визначення підстав і розміру компенсації. Слід особливо підкреслити, що здебільшого в основі сімейно-правових компенсацій лежить ідея соціальної справедливості. Це виражається, зокрема, й у тому, що право на отримання компенсації в сімейному праві не завжди пов'язане з протиправною поведінкою учасників сімейних відносин, у зв'язку з чим вона не набуває характеру міри юридичної відповідальності, а являє собою міру захисту (у вузькому значенні), що застосовується з метою відновлення порушеного балансу. Найбільш яскраво розподільна компенсація проявляється у разі розірвання шлюбу.

Правова природа шлюбу та шлюбних відносин

Перш ніж перейти до розгляду безпосередньо підстав і форм компенсацій, право на які може виникати в одного з подружжя у разі розірвання шлюбу, слід зупинитися на аналізі сутності шлюбу та шлюбних відносин. У світовій юридичній доктрині шлюб розглядався і продовжує розглядатися з різних точок зору. Основними концепціями розуміння шлюбу є договірна, релігійна та статусна теорії. Аналіз цих концепцій дозволяє зробити два основні висновки щодо шлюбу: ніхто з дослідників не піддає сумніву той факт, що в основі шлюбу лежить домовленість; ніхто не заперечує переважання особистих немайнових відносин над майновими. Вбачається, що саме ці два моменти в сукупності й визначають особливості самого шлюбу, шлюбних відносин і наслідків розірвання шлюбу.

Шлюб – це добровільний союз, який ґрунтується на взаємній волі обох сторін. Як і будь-який договір, шлюб укладається з певною метою і на певних умовах, які мають особистий немайновий та майновий характер. Умови, на яких укладається шлюб, є суто індивідуальними. Є шлюби, які укладаються виключно як економічні союзи, в яких почуття не відіграють визначальної ролі. Це не робить такі шлюби недійсними, якщо їхньою метою є створення сім'ї. Але все ж таки природна сут-

ність шлюбу передбачає емоційний і духовний зв'язок між людьми – єднання душ. Саме тому в юридичній доктрині акцентується увага на переважанні особистих немайнових відносин над майновими.

Суть духовної складової шлюбу яскраво виражена в текстах шлюбних обітниць релігійних церемоній укладення шлюбу в різних світових релігіях. В англійській традиції промовляється: «Я, [ім'я], беру тебе, [ім'я], у свої законні дружини [чоловіки], щоб мати і володіти від цього дня і надалі, в кращому і в гіршому, в багатстві і в бідності, в хворобі і в здоров'ї, любити і леліяти, поки смерть не розлучить нас, згідно зі святою Божою постановою; і в тому даю тобі мою клятву²⁹». Католицький ритуал у Франції проголошує: «Я, [ім'я], приймаю тебе, [ім'я], як чоловіка [дружину], і обіцяю зберігати тобі вірність у щасті і в випробуваннях, у здоров'ї і в хворобі, щоб любити тебе всі дні мого життя³⁰». У японській синтоїстській церемонії звучить клятва: «У цей сприятливий день ми проводимо церемонію одруження перед божествами. Надалі ми клянемося жити в гармонії, поважати одне одного, ділити горе і радість та залишатися незмінними до кінця життя³¹». В українській релігійній традиції закріплено: «Я, [ім'я], беру тебе, [ім'я], за жінку [чоловіка], і прирікаю тобі любов, вірність, і чесність подружню, і що не залишу тебе аж до смерті...³²».

Тексти представлених шлюбних обітниць показують, що в більшості релігій світу акцент робиться виключно на духовній, немайновій сфері шлюбу. Саме щодо духовної сфери даються шлюбні зобов'язання, і з надією на їх добросовісне дотримання обома партнерами, як правило, й укладається шлюб. Така надія стимулює подружжя жертвувати своїми індивідуальними потребами та інтересами на благо іншого з подружжя і всієї сім'ї.

Порушення саме таких зобов'язань одним із партнерів є найпоширенішою причиною для розірвання шлюбу і завдає іншому найсильніших душевних страждань. Аналіз позовних заяв про розірвання шлюбу показує, що в них практично не зустрічаються причини, пов'язані з невиконанням якихось майнових зобов'язань одним із подружжя. Переважна більшість заявників посилається саме на дисбаланс у немайновій сфері: зрада, розбіжності, втрата почуттів, неповага, відсутність взаєморозуміння, різний світогляд, фактичне створення сім'ї з іншим партнером.

У класичній теорії цивільного права порушення зобов'язань однією зі сторін є підставою для застосування до винної сторони несприятливих наслідків, у тому числі й у вигляді притягнення до відповідальності, з метою відновлення порушеного права іншої сторони. При цьому, незважаючи на те, що порушення шлюбних

²⁹ The Book of Common Prayer and Administration of the Sacraments. Cambridge University Press, 1662. URL: <https://www.churchofengland.org/prayer-and-worship/worship-texts-and-resources/book-common-prayer/form-solemnization-matrimony>

³⁰ La célébration de notre mariage à l'église // Ensemble Paroissial Nîmes Centre Ville. 2023. URL: https://www.nimes-catholique.fr/wp-content/uploads/2023/03/textes_liturgiques_mariage_eglise.pdf

³¹ 神前結婚式 [Синтоїстська церемонія одруження] // 神社本庁 [Асоціація синтоїстських храмів Японії]. URL: <https://www.jinjahoncho.or.jp/omairi/shinzen/>

³² Чин вінчання // Українська церковна громада у містах Генуя, Савона, К'яварі (УГКЦ). URL: <https://www.genova.org.ua/bogosluzhennya/teksti-bogosluzhen/chin-vinchannya/>

зобов'язань одним із партнерів має для іншого з подружжя значно серйозніші наслідки, ніж невиконання звичайного цивільно-правового договору, про такі наслідки та можливість їх пом'якшення за допомогою компенсації у вітчизняній науці практично не говорять.

Необхідно зазначити, що сама ініціатива до розірвання шлюбу не є протиправною поведінкою і, відповідно, не може бути підставою для притягнення до юридичної відповідальності. Шлюб – це вільний союз, що має на увазі й свободу розірвання. Тут не може бути жодних сумнівів і обмежень. Саме тому повернення до проекту Цивільного кодексу України норми про обмеження права на розлучення (ст. 1512) викликало критику серед вітчизняних цивілістів. Про деструктивний характер обмежень права на розлучення писали ще класики вітчизняної цивілістики кінця XIX – початку XX століття. Відома оригінальна цитата Й. О. Покровського гранично ясно обґрунтовує негативні наслідки перешкод до розірвання шлюбу, які знищують саму його природу: «Перетворюючи шлюб на клітку, в яку можна вільно увійти, але яка одразу ж наглухо замикається, надаючи йому характеру зовнішньої примусовості, держава цим самим високою мірою спотворює те середовище, яке необхідне для справжнього розвитку моральної сторони шлюбного союзу³³».

Однак реалізація права на свободу розлучення одним із подружжя суттєво порушує баланс у сімейних відносинах, завдаючи іншому з партнерів не лише душевних страждань, а й економічно невігідних наслідків. У парадигмі договірного права така ситуація описується через доктрину захисту законних очікувань та шкоди від добросовісного покладання³⁴. Способами відновлення порушеного розлученням балансу давно зацікавилися юристи, які спеціалізуються на проблемах сімейного права. Класик цивілістики О. Л. Боровиковський ще наприкінці XIX століття писав: «Не можна примусовими заходами помирити ворогуючих, змусити їх полюбити одне одного, – але не є неможливим «зв'язати руки» кривднику, хоч почасти полегшити долю скривдженого³⁵». Аргументація права на подібну компенсацію як міри захисту у зв'язку з розірванням шлюбу сьогодні найбільш послідовно наводиться в рамках сучасної економічної теорії розуміння шлюбу.

Економічна теорія розуміння шлюбу як концептуальна основа права на компенсацію при розлученні

Економічна теорія розуміння шлюбу зародилася й набула розвитку в американській юридичній доктрині. Концепція цієї теорії розглядає шлюб як економічний союз, як фірму, що приймає інвестиційні рішення, щоб максимізувати сімейну корисність³⁶. Ллойд Коен, розвиваючи цей підхід, зазначає: «Вступаючи в шлюб,

³³ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Петроград: Изд. юрид. кн. кл. «Право», 1917. С. 182.

³⁴ Спасибо-Фатеева І. В. Загальний огляд розуміння поняття права очікування та його значення для захисту майнових прав осіб. Правомірні очікування: зб. ст./ за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ЕКУС. 2020. С. 145–146.

³⁵ Боровиковский А. Л. Отчет судьи: (Суд и семья). Санкт-Петербург: Типография А. С. Суворина, 1892. С. 213–214.

³⁶ Brinig M. F., Carbone J. The Reliance Interest in Marriage and Divorce. *Tulane Law Review*. 1988. Vol. 62, iss. 5. P. 855–905. URL: https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/468

чоловіки та жінки обмінюються обіцянками надавати довічний потік подружніх послуг. Ці послуги є специфічними тим, що їхня цінність вирішальною мірою залежить від ставлення, з яким вони надаються та приймаються. Покладаючись на обіцянку цих послуг, кожна зі сторін інвестує в активи, специфічні для цього шлюбу, і відмовляється від інших можливостей як для вступу в шлюб, так і для іншої діяльності³⁷».

Професор А. Паркман у своїх працях також зазначає, що до вступу в шлюб кожен партнер володіє людським капіталом, що базується на його працездатності, який з економічної точки зору є самостійним активом. У рамках шлюбного союзу подружжя може дійти висновку, що для блага сім'ї доцільніше зосередити зусилля на кар'єрному просуванні лише одного з них. Другий із подружжя, відмовляючись від перспективних кар'єрних можливостей, іде на поступки, беручи на себе обов'язки з догляду за дітьми та домом. Подібний вибір відповідає загальним сімейним інтересам, однак у вузькому сенсі суперечить індивідуальним інтересам цього з подружжя. Саме тому в західній доктрині подібне рішення часто іменується жертвою чоловіка або дружини-домогосподарки в ім'я сім'ї та партнера. Як правило, на такі поступки йде жінка після народження дітей, вимушено віддаючи пріоритет домашнім обов'язкам на шкоду професійній діяльності. Професор підкреслює, що батьки мають право обрати й паритетну модель розподілу обов'язків з виховання, однак для сімейного бюджету зазвичай менш витратною є зміна робочого графіка лише одним із подружжя. Це пов'язано з тим, що високооплачувані посади найчастіше поєднані з ненормованим графіком і відрядженнями. Відмова обох партнерів від подібної роботи заради догляду за дітьми може призвести до значно суттєвішого погіршення матеріального становища сім'ї, ніж відмова від кар'єри лише одного з них³⁸.

Описана модель сімейних правовідносин поширена настільки широко, що її правомірно вважати класичною, незважаючи на сучасні тенденції до підвищення ролі жіночої професійної самореалізації. Традиційно саме на такому фундаменті базуються сімейні зв'язки і в Україні. Як справедливо констатують європейські дослідники, тягар неоплачуваної праці, що включає роботу по дому, догляд за дітьми або літніми родичами, непропорційно й неминуче покладається саме на жінок, що особливо характерно для держав, які розвиваються. Неформальні суспільні правила та усталені переконання формують соціальні норми, що позиціонують виконання домашніх обов'язків як очікувану модель поведінки, яка базується на гендерних і сімейних ролях, що визначається як гендерні норми³⁹.

³⁷ Cohen L. Marriage, Divorce, and Quasi Rents; Or, «I Gave Him the Best Years of My Life» // *The Journal of Legal Studies*. 1987. Vol. 16, No. 2. P. 267-303. URL : <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/467831>

³⁸ Parkman, Allen M. Bringing Consistency to the Financial Arrangements at Divorce. *Kentucky Law Journal*, vol. 87, no. 1, 1998-1999, pp. 51-93. URL: https://www.unm.edu/~parkman/Consistency.htm?utm_source=chatgpt.com

³⁹ Ferrant, Gaëlle & Pesando, Luca Maria & Nowacka, Keiko. (2014). Unpaid Care Work: The Missing Link in the Analysis of Gender Gaps in Labour Outcomes.

Як наслідок, з плином часу в подібній сім'ї формується суттєвий дисбаланс, що виражається в різній економічній цінності вкладів подружжя. Доходи партнера, сфокусованого на кар'єрі, неухильно зростають, забезпечуючи підвищення його соціального та професійного статусу, тоді як той із подружжя, що зайнятий у домашньому господарстві, втрачає свої компетенції або не реалізує їх повною мірою. Тривалість існування шлюбу з подібним розподілом ролей прямо пропорційна збільшенню розриву в соціально-економічному становищі подружжя як самостійних суб'єктів.

Подібна рольова диференціація найчастіше провокує погіршення міжособистісних стосунків, оскільки формує матеріальну залежність того з подружжя, хто веде домашнє господарство, від працюючого партнера. Фінансова несамостійність ставить його у вразливу позицію і створює для економічно сильної сторони передумови до зловживання своїм домінуючим становищем. Асиметрія, що виникає, нерідко виступає каталізатором відчуження і подальшого розпаду шлюбного союзу.

Фундаментальною причиною описаних деструктивних процесів є віднесення домашньої праці до категорії неоплачуваної діяльності, що тягне за собою її знецінення як з боку працюючого чоловіка або дружини, так і в очах суспільства. У підсумку партнер, який пожертвував власною реалізацією, після розлучення позбавляється можливості забезпечити собі гідний рівень існування внаслідок втрати професійних навичок і відірваності від ринку праці. Подібне вразливе становище є безпосереднім наслідком його перебування у шлюбі.

Тривалий час проблематика шлюбної нерівності ігнорувалася. Однак лібералізація шлюборозлучних процесів, за якої причини розпаду сім'ї та питання вини втратили юридичне значення, максимально актуалізувала проблему нівелювання матеріального дисбалансу між подружжям під час розлучення.

У правозастосовчій практиці зарубіжних держав прямо акцентується увага на соціально-економічних наслідках шлюбу для того з подружжя, який був зайнятий домашнім господарством. Зокрема, канадський суд у рамках шлюборозлучного процесу постановив, що «можуть бути випадки, коли самостійність неможлива через вік чоловіка чи дружини при розірванні шлюбу, оскільки нереально очікувати, що 45- або 50-річна дружина, яка не працювала протягом багатьох років, перекваліфікується і зможе конкурувати на ринку праці⁴⁰». На цій підставі суд констатував необхідність надання особливих гарантій захисту вразливому члену подружжя. Даний підхід заслуговує на схвалення не з позицій співчуття, а крізь призму принципу справедливості та визнання високої соціальної значущості праці з ведення побуту й виховання дітей. Той із подружжя, який реалізує цю функцію, виконує критично важливу соціально корисну задачу. У якісному вихованні підростаючого покоління, чий потенціал сформує базис майбутньої державної економіки, зацікавлені не тільки батьки, а й соціум у цілому. Відтак, держава зобов'язана не знецінювати подібну працю, а всебічно її стимулювати.

Як влучно вказує А. Паркман, у реаліях доступного розлучення без встановлення вини подружжя позбавляється адекватного відшкодування за зниження їхнього

⁴⁰ Менджул М. В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права. Дис... доктора юридичних наук. 12.00.03. Харків: Ужгородський національний університет. 2020. – С. 137–138.

потенційного доходу, зумовлене принесенням кар'єри в жертву домашній праці. Наслідком цього стає падіння зацікавленості у виконанні подібних функцій. Природним очікуванням людини є отримання винагороди за жертви, принесені заради спільного блага, і ймовірність здійснення таких жертв прямо пропорційна розміру, передбачуваності та стабільності очікуваної компенсації⁴¹.

Першопрохідцями у висвітленні проблеми несправедливого становища жінок-домогосподарок виступили представниці американського феміністичного руху. У 1960–1970-х роках дослідники зі США та Канади опублікували фундаментальні праці, що обґрунтовують право непрацюючої жінки на отримання компенсації при розлученні. Ці наукові розвідки вперше ініціювали дискусію про методологію оцінки домашньої праці та її зіставлення з кар'єрними успіхами другого з подружжя.

Закономірно, що концепція компенсації за домашню працю зародилася саме в американській юриспруденції, де інститут шлюбу традиційно розглядається крізь призму економічного партнерства. У рамках цієї парадигми виникла проблема монетизації внеску того з подружжя, чия діяльність не має прямого фінансового доходу.

В умовах відсутності законодавчого регулювання в той період авангардну роль у захисті жіночих прав узяли на себе судові інстанції. Спираючись на доктрину справедливості, американські суди почали задовольняти позовні вимоги домогосподарок про стягнення компенсації за жертви, понесені на благо сім'ї.

При цьому судова практика демонструвала варіативність у визначенні форми такого відшкодування. Аналіз рішень судів США та Канади дає змогу виокремити кілька ключових підходів. Найпоширенішим механізмом виступало призначення аліментних виплат, однак ця практика зазнала обґрунтованої критики. Вказувалося, що компенсаційні виплати у вигляді аліментів мають нестабільний характер, оскільки припиняються в разі смерті платника або вступу одержувача в новий шлюб, а також підлягають перегляду при зміні матеріального статусу сторін. Більш того, призначення аліментів є дискреційним повноваженням суду, що виключає безумовність цього права. Дослідники резюмували, що аліментні зобов'язання лише опосередковано корелюють з реальними втратами чоловіка чи дружини і не завжди здатні справедливо їх відшкодувати. З огляду на ці недоліки, деякі суди перейшли до практики стягнення аліментів у вигляді фіксованої твердої суми, що підлягає виплаті частинами. Альтернативний підхід базувався на визнанні того факту, що кар'єрні обмеження безпосередньо зачіпають людський капітал, вартість якого підлягає врахуванню під час поділу подружніх активів⁴².

Третій підхід набув виняткової значущості у справах, де один із подружжя за час шлюбу здобув профільну освіту, вчений ступінь або сформував приватну практику. Виникла гостра дискусія щодо допустимості визнання подібних досягнень об'єктом

⁴¹ Parkman, Allen M. Bringing Consistency to the Financial Arrangements at Divorce. *Kentucky Law Journal*, vol. 87, no. 1, 1998–1999, pp. 51–93. URL: https://www.unm.edu/~parkman/Consistency.htm?utm_source=chatgpt.com

⁴² Kany, William S. Compensation for Financing a Spouse's Education: The Means of Economic Justice in Maine. *Maine Law Review*, vol. 35, no. 2, 1983, pp. 341–368. C. 343. URL: <https://digitalcommons.minelaw.maine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1972&context=mlr>

спільної власності, що підлягає поділу при розлученні. Зокрема, Верховний суд Колорадо категорично відкинув можливість включення освітнього ступеня до складу спільного майна, аргументувавши це тим, що він не має міноюю або об'єктивної ринкової вартості, має суворо персоніфікований характер, припиняє дію зі смертю власника, не переходить у спадок і не може виступати предметом відчуження або застави⁴³.

Протилежна судова позиція полягала в підтримці того з подружжя, чия домашня праця забезпечила фундамент для професійного становлення партнера. Визнаючи нетиповість освітніх ступенів як об'єктів власності, такі суди постулювали необхідність відмови від консервативних речових концепцій на користь сучасних доктрин чесності та справедливого розподілу. У справі *Golden v Golden* суд підкреслив високу ймовірність того, що індивідуальна практика чоловіка продовжить функціонувати з використанням нематеріального капіталу, накопиченого в період шлюбу. Оскільки чоловік продовжить отримувати вигоду зі спільно створеного активу, дружина набуває право на компенсацію свого внеску. Аналогічним чином суди почали кваліфікувати ділову репутацію як подружню власність. В одному з рішень було встановлено, що підвищений потенціал заробітку виник у шлюбі завдяки здобуттю чоловіком юридичної освіти, що стало можливим завдяки зусиллям дружини, а отже, цей потенціал визнається активом, що підлягає поділу⁴⁴.

Слідом за американською доктриною, проблематика оцінки домашньої праці та компенсаційних виплат стала предметом дослідження в інших державах, що знайшло пряме відображення в їхньому національному законодавстві. При цьому європейські юрисдикції демонструють диференційовані підходи до вирішення цього питання.

У статті 164 Цивільного кодексу Швейцарії закріплено, що той із подружжя, який виконує роботу по дому, доглядає за дітьми або сприяє професійній діяльності партнера, має право на регулярне отримання від нього розумної частки майна в особисте розпорядження⁴⁵. Фактично ця норма легалізує пряму оплату домашньої праці працюючим чоловіком або дружиною, що викликає серйозні нарікання в академічному середовищі.

Критика цього підходу базується на таких аргументах: по-перше, об'єктивна тарифікація домашньої праці є вкрай важкою, оскільки вона включає не тільки фізичні зусилля, а й нематеріальні духовно-емоційні інвестиції, що не піддаються зведенню до стандартної заробітної плати; по-друге, подібна комерціалізація посилює гендерну нерівність, зводячи домогосподарку до статусу особи, яка продає свою працю, і наділяючи того з подружжя, хто контролює фінанси, домінуючою владою, порівнянною з владою роботодавця⁴⁶. Різні форми компенсацій при розірванні шлюбу також передбачені параграфами 1360, 1360а Цивільного уложення

⁴³ Там само

⁴⁴ Там само

⁴⁵ Schweizerisches Zivilgesetzbuch (ZGB). Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907 (Stand am 1. Januar 2023). https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/de

⁴⁶ Miao Chungang. 2024. "A Study on the Reasonableness of Housework Compensation from a Comparative Law Perspective". *Journal of Global Research in Education and Social Science* 18 (4):6–10. С. 8. <https://doi.org/10.56557/jogress/2024/v18i48809>.

Німеччини⁴⁷, статтями 212–214 Цивільного кодексу Франції⁴⁸ та статтею 97 Цивільного кодексу Іспанії⁴⁹.

У ХХІ столітті проблема компенсації за домашню працю отримала новий імпульс. Сучасні дослідники підкреслюють, що «у зв'язку із суспільним прогресом класифікація праці на основі того, чи виробляє вона матеріальні блага, більше не має сенсу, і немає необхідності обмежувати галузь послуг. Ми повинні визнати працю, що виробляє нематеріальні продукти, такі як «чисті послуги», продуктивною. Робота по дому як особлива форма праці є основою стабільності сім'ї та сприяє соціальній гармонії. Визнання її цінності захищає традиційних домогосподарок і сприяє гендерній рівності⁵⁰».

Нині глибоким опрацюванням цих питань займаються китайські цивілісти. Цей інтерес спровокований змінами сімейного законодавства КНР, що наділили жінку, яка виконує основний обсяг домашньої роботи, правом вимагати грошову компенсацію під час розлучення⁵¹. Верховний народний суд КНР у своєму тлумаченні уточнив, що при призначенні виплат суд зобов'язаний враховувати тривалість шлюбу, обсяг витрачених зусиль, ступінь внеску в сім'ю та економічний статус сторін на момент розірвання союзу. Підсумкова сума також ставиться в залежність від платоспроможності боржника та рівня доходів у регіоні проживання одержувача⁵².

Форми компенсацій при розлученні, які передбачені сімейним законодавством України

В українській науці проблеми компенсації за домашню роботу при розлученні також виступають предметом дискусії⁵³. Однак подібні дослідження мають пере-

⁴⁷ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 400-2, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 12. Juni 2024 (BGBl. I Nr. 180) geändert worden ist. Verfügbar unter: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>

⁴⁸ Code civil des Français. Loi n° 1804-92 du 21 mars 1804 portant « Code civil des Français » (Napoléon), dernière version consolidée. Paris: Légifrance / Éditions Dalloz. Verfügbar unter: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721/>

⁴⁹ Código Civil de España. Código civil promulgado el 24 de julio de 1889, vigente, con las reformas posteriores. Madrid: Boletín Oficial del Estado. Disponible en: <https://www.boe.es/eli/es/cc/1889/07/24>

⁵⁰ Miao Chungang. 2024. "A Study on the Reasonableness of Housework Compensation from a Comparative Law Perspective". Journal of Global Research in Education and Social Science 18 (4):6–10. <https://doi.org/10.56557/jogress/2024/v18i48809>.

⁵¹ Shen, Yifei, Shang, Jiangang. How Valuable Is 'Fairness'?-The Logic of Fairness in the Distribution of Property among Urban Chinese Couples in Contemporary China. Sociological Studies. 2023; Zhu, H. (2023). Law-Economics Analysis of Financial Compensation for Divorce. Lecture Notes in Education Psychology and Public Media, 25, 1-6; Xia Yinlan: Human Rights Connotation of Improving the Economic Compensation System for Divorce Housework in the Civil Code, Human Rights Research, No.2, 2020.

⁵² China Law Translate Community-supported, Crowd-sourced Translation and Commentary. <https://www.chinalawtranslate.com/spc-family-marriage-int/>

⁵³ Менджул М. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування). Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. – С. 290–305.

важно оглядовий характер і спрямовані на демонстрацію зарубіжних законодавчих підходів. Такий досвід має безумовну цінність для національної правової системи, оскільки дає змогу виявити закономірності розвитку компенсаторних інститутів у різних правопорядках і визначити їхню аксіологічну основу. Це може стати фундаментальною базою для конструювання національної моделі регулювання, адаптованої до українських соціально-правових реалій та принципів гендерної рівності.

Чинне сімейне законодавство України прямо не передбачає право того з подружжя, хто веде домашнє господарство, не реалізувавши професійний потенціал через залученість у сім'ю, на фінансову компенсацію при розлученні. Тим не менш, твердження про абсолютну правову незахищеність такої особи є некоректним. Законодавець інтегрував низку правових гарантій, покликаних відновити майновий баланс і які виконують компенсаторну функцію.

Найбільш ефективною гарантією виступає правовий режим спільної сумісної власності. Стаття 60 Сімейного кодексу України імперативно встановлює рівність прав подружжя на нажите майно навіть у тому випадку, якщо один із них не мав самостійного доходу з поважної причини, до яких закон відносить ведення домашнього господарства та догляд за дітьми. Домашня праця легально прирівнюється до внеску у формування спільних активів. Поділ такого майна в рівних частках слід розцінювати як пряму компенсацію за домашню роботу.

Додатково, частина 3 статті 57 Сімейного кодексу передбачає право одного з подружжя претендувати на частину премії або нагороди партнера, якщо перший своїми діями сприяв цим досягненням, створюючи необхідні умови шляхом виконання побутових обов'язків. І. В. Жилінкова справедливо вказує, що логіка законодавця базується на розумінні того, що «творча робота, яка завершилася отриманням певної нагороди, могла здійснюватися протягом тривалого часу, коли один із подружжя не робив внесків до сімейного бюджету і тягар утримання сім'ї перекладав на іншого з подружжя⁵⁴».

Інший механізм отримання компенсації закладено в статті 70 Сімейного кодексу, що надає суду право відступити від засади рівності часток за наявності обставин, що мають істотне значення (ухилення від утримання дітей, приховування активів). Найчастіше частина 2 цієї статті трактується необґрунтовано вузько і сприймається виключно як санкція за протиправну поведінку⁵⁵. Однак смисловий акцент має бути іншим. Закон дозволяє суду змінити пропорції поділу майна зважаючи на будь-яку значущу обставину, якою є і багаторічне виконання одним із подружжя функції домогосподарки. Якщо поділ майна в рівних частках не відображає реального внеску непрацюючого партнера і робить його соціально незахищеним, суд правомочний збільшити його частку. В основі такого рішення має бути принцип справедливості, спрямований на збереження для вразливого члена подружжя рівня життя, співставного з тим, який існував у шлюбі.

⁵⁴ Сімейний кодекс: науково-практичний коментар. За ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. – С. 180.

⁵⁵ Bodnar T. Some problem aspects of implementation and protection of property rights of spouses. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 27, No. 1, 2020. – p. 36. DOI: 10.37635/jnalsu.27(1).2020.26-38

У низці випадків СК передбачає компенсацію у формі аліментів для того з подружжя, хто опинився в економічно вразливому становищі. Базове правило пов'язує право на утримання з непрацездатністю, однак існують винятки для працездатних осіб, що яскраво демонструють компенсаторну природу аліментів.

Перший виняток стосується того з подружжя, кому до досягнення пенсійного віку залишається не більше п'яти років. Право на виплати виникає в нього не в момент розлучення, а за фактом виходу на пенсію, за умови спільного проживання у шлюбі не менше десяти років.

Другий виняток захищає особу, яка через виховання дітей або ведення побуту втратила можливість здобути освіту або обійняти відповідну посаду. Такий член подружжя має право на утримання за умови нужденності та наявності в колишнього партнера можливості надавати допомогу. Це право зберігається лише протягом трьох років після розлучення, оскільки передбачається, що за цей термін особа зможе здобути необхідну кваліфікацію і стати самостійною.

Вичерпний перелік підстав для призначення аліментів забезпечує правову визначеність і захищає формально вразливі категорії. Однак ця жорстка модель має критичні недоліки.

Обмеження судового розсуду суворими рамками закону залишає без підтримки осіб, чия економічна залежність мала довгостроковий характер. Залишається невирішеним питання забезпечення жінок, яким до пенсії залишається менше п'яти років, безпосередньо в період після розлучення. Пожертвувавши своїми здібностями заради сім'ї, після 20–25 років шлюбу вони виявляються позбавленими засобів до існування, а майбутня пенсія не покриє їхніх потреб. Настільки ж нереалістично очікувати, що людина, яка займалася домом 15 років, зможе за три роки компенсувати професійний розрив із чоловіком, який безперервно будував кар'єру. Відставання в таких випадках є нездоланим. Усунення цієї несправедливості вимагає надання суду більшої свободи в питанні присудження аліментів. Суди повинні мати можливість використовувати індивідуальний підхід для згладжування нерівності, компенсуючи економічно незахищеному члену подружжя наслідки перебування у шлюбі.

При призначенні аліментів як компенсації слід спиратися на досвід країн із розвиненою правозастосовчою практикою. Необхідно встановлювати причинно-наслідковий зв'язок між рівнем доходу одного з подружжя та принесеними жертвами з боку іншого. Факт перебування у шлюбі сам по собі не є безумовною підставою для виникнення права на компенсацію різниці в доходах⁵⁶.

Орієнтиром при визначенні розміру виплат можуть слугувати Принципи європейського сімейного права (PEFL). У них закріплено, що тривалість і розмір аліментів залежать від тривалості шлюбу, віку та потреб дітей, внеску кожного з подружжя в сімейний добробут і реальних майнових можливостей сторін. Алі-

⁵⁶ Parkman, Allen M. Bringing Consistency to the Financial Arrangements at Divorce. *Kentucky Law Journal*, vol. 87, no. 1, 1998–1999, pp. 51–93. URL: https://www.unm.edu/~parkman/Consistency.htm?utm_source=chatgpt.com

менти можуть бути переглянуті судом при зміні обставин, таких як нові доходи або повторний шлюб одержувача⁵⁷.

Проведений аналіз дає змогу констатувати, що принцип розподільної справедливості найбільшою мірою відображає суть сімейних відносин. Він дозволяє відновити баланс при несиметричному розподілі ролей, коли внесок одного з подружжя має переважно нематеріальний характер. Використання цього принципу трансформує формальну рівність у реальну, забезпечуючи врахування фактичного становища сторін і компенсацію довгострокової економічної несамостійності вразливого партнера.

Договори про право на компенсацію при розірванні шлюбу

Враховуючи приватноправову природу сімейних відносин, право, розмір та форма компенсації при розірванні шлюбу можуть бути передбачені умовами різних сімейних договорів. Переваги добровільного порядку реалізації права одного з подружжя на компенсацію в разі розірвання шлюбу є очевидними.

По-перше, договір є способом індивідуального регулювання, що дає змогу враховувати індивідуальні потреби, інтереси та правове становище кожної зі сторін.

По-друге, договір виступає формою саморегулювання, яка виключає втручання третіх осіб. Для сфери сімейного права, де право на конфіденційність особистого життя має суттєве значення, цей аспект є надзвичайно важливим. На відміну від судових процедур, укладення договору забезпечує оперативність, гнучкість і мінімізує психологічну напругу між сторонами.

По-третє, договір у сфері приватних відносин є джерелом права, що дозволяє йому встановлювати право на компенсацію навіть у тих випадках, коли законом такого права не передбачено. Це є проявом принципу свободи договору. При цьому суб'єктивні права, встановлені договором, мають такі самі гарантії від порушень, включаючи судовий захист, як і суб'єктивні права, передбачені законом.

По-четверте, договір є добровільним способом регулювання відносин. Оскільки його умови формулюються на основі вільного волевиявлення сторін, то договору притаманний вищий ступінь добровільного виконання, ніж судовому рішенню. Крім того, угода сторін про право, розмір і форму компенсації є вираженням обопільного уявлення подружжя про справедливість.

Умова про компенсацію в разі розлучення може бути частиною різних видів сімейних договорів, які концептуально поділяються на дві групи. До першої належать договори, що передбачають право на компенсацію до розірвання шлюбу і, відповідно, до виникнення потреби в одного з подружжя у компенсації. Другу групу становлять договори, які передбачають право на компенсацію безпосередньо в процесі розірвання шлюбу.

До договорів першої групи належить шлюбний договір, у якому може бути передбачена умова про право на компенсацію, її форму та розмір у разі розірвання шлюбу. Такий контракт має низку переваг і може стати надійною гарантією для

⁵⁷ Boele-Woelki K., Ferrand F., González Beilfuss C., Jänterä-Jareborg M., Lowe N., Martiny D., Pintens W. (eds). Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses. Antwerpen; Oxford: Intersentia, 2004. 523 p. URL: <https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-English.pdf>

того з подружжя, хто у шлюбі бере на себе обов'язки з ведення домашнього господарства, виховання дітей, догляду за хворим членом сім'ї тощо.

Договори другої групи укладаються в умовах припинення шлюбу і передбачають компенсацію як правовий наслідок розірвання шлюбу, що вже відбувається. Умови про компенсацію можуть міститися, наприклад, у договорі про поділ майна, який передбачає розподіл активів у нерівних частках, закріплюючи право того з подружжя, хто потребує компенсації, на більшу частку або отримання компенсації у грошовій формі. Також право на компенсацію може бути закріплене у формі договору про надання утримання, згідно з яким право на виплати як компенсацію при розірванні шлюбу не пов'язується ні з непрацездатністю, ні з об'єктивною нужденністю одержувача.

У проєкті Цивільного кодексу України передбачається право подружжя на укладення договору про наслідки розірвання шлюбу (стаття 1515 проєкту). Цей договір формулюється авторами проєкту як комплексний контракт, що може містити в собі елементи різних сімейних договорів, у тому числі й передбачати право на компенсацію в тій чи іншій формі.

Слід, однак, підкреслити, що відсутність попередньої домовленості про підстави, форму та розмір компенсації несе значні майнові ризики для тієї сторони, яка її потребує. Це зумовлено специфікою сімейних відносин, у яких присутня висока емоційна залежність. Оскільки питання про компенсацію найчастіше виникає в умовах припинення сімейних відносин, тобто в умовах конфлікту і відчуження, ймовірність досягнення взаємовигідної домовленості постфактум є вкрай низькою, що робить актуальним судовий порядок отримання компенсації при розірванні шлюбу одним із подружжя.

Відшкодування моральної шкоди як компенсація за порушення шлюбних зобов'язань

Якщо майнова компенсація за втрату людського капіталу виступає об'єктивною мірою захисту, що позбавлена ознак санкції та ґрунтується на економічному вирівнюванні, то компенсація моральної шкоди має принципово іншу правову природу. Вона реалізує захисну функцію виключно через механізм цивільно-правової відповідальності за вчинене правопорушення.

Верховний Суд у Постанові від 25 травня 2022 року в справі № 487/6970/20 чітко зазначив: «Завдання моральної шкоди – явище завжди негативне. Проте з цього не слідує, що будь-яка завдана моральна шкода породжує зобов'язання з її відшкодування. Покладення обов'язку відшкодувати завдану моральну шкоду може мати місце лише за умови, коли шкода була викликана протиправною поведінкою відповідальної за неї особи⁵⁸».

Відповідно, питання про можливість відшкодування моральної шкоди при розірванні шлюбу вимагає чіткого розмежування морально-етичних та суто правових сімейних зобов'язань. Як зазначалося раніше, найважчі душевні страждання спричиняються порушенням духовної складової шлюбу.

Для визначення протиправності необхідно встановити, чи належить порушений обов'язок до категорії правових. Відповідно до статті 55 СК України, дружина та

⁵⁸ Постанова Верховного Суду від 25 травня 2022 року в справі № 487/6970/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539336>

чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби. Зведення цих моральних обов'язків у ранг юридичних не змінює їхньої сутності. Сфера почуттів не підлягає правовому регулюванню, тому сама по собі втрата любові чи ініціація розлучення не є протиправною поведінкою у цивілістичному розумінні і не породжує зобов'язання з відшкодування моральної шкоди.

Інша справа, коли поведінка одного з подружжя виходить за межі простого охолодження почуттів і набуває форм, що грубо порушують не лише моральні імперативи, а й норми права, наприклад, зрада, аморальна поведінка, психологічне насильство, публічне приниження гідності. Оскільки сімейне законодавство України не містить прямої санкції за подружню невірність, підставою для стягнення компенсації є звернення до загальних норм цивільного права. Подружжя зрада чи систематична зневага є прямим посяганням на особисті немайнові права фізичної особи, зокрема на право на повагу до гідності та честі (ст. 297 ЦК України) та право на недоторканість особистого життя. Саме порушення цих фундаментальних загальноцивільних прав трансформує сімейний конфлікт у цивільне правопорушення (делікт), відкриваючи шлях до відшкодування моральної шкоди.

Хоча вітчизняна практика стягнення компенсації за такі дії під час розлучення лише формується, у правових системах інших держав цей механізм давно налагоджений. Так, відповідно до статті 174 Цивільного кодексу Туреччини, сторона, чій особисті права зазнали посягання через події, що стали причиною розлучення, може вимагати від винної сторони виплати грошової суми як моральної компенсації⁵⁹. Друга палата у цивільних справах Касаційного суду Туреччини послідовно кваліфікує невірність як правопорушення. В одному з показових прецедентів суд визнав, що навіть систематичні вподобайки (лайки) фотографій інших жінок у соціальних мережах з боку чоловіка становлять «поведінку, що підриває довіру», і кваліфікував це як тяжку вину, яка є підставою для розірвання шлюбу зі стягненням матеріальної та моральної компенсації на користь дружини⁶⁰.

Відповідно до статті 266 Цивільного кодексу Франції, коли розлучення ухвалюється виключно з вини одного з подружжя, його може бути засуджено до відшкодування збитків як компенсації за матеріальну або моральну шкоду, яку розірвання шлюбу завдає іншому з подружжя⁶¹. Касаційний суд Франції задовольняє позови про відшкодування моральної шкоди, коли зрада або інше порушення шлюбних зобов'язань призводить до задокументованих важких психологічних наслідків. В одному з прецедентів суд зобов'язав чоловіка виплатити компенсацію дружині, яка довела, що розкриття його невірності спровокувало у неї клінічну депресію. У рішенні Касаційного Суду зазначено, що «...пані Y... доводить наявність моральної шкоди, що виникла внаслідок розірвання шлюбу, тим, що вона підтверджує

⁵⁹ Türk Medenî Kanunu. Kanun Numarası: 4721. Kabul Tarihi: 22.11.2001. Madde 174. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

⁶⁰ Чи може бути вподобайка у соціальних мережах доказом «цифрової невірності». Трохи про приватне право. URL: <https://t.me/glossema/3140>

⁶¹ Code civil des Français. Article 266. Modifié par Loi n°2004-439 du 26 mai 2004. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006423824

розвиток у неї депресії після розставання, яке було спровоковано нею після того, як вона дізналася про зраду свого чоловіка⁶²...».

У Китайській Народній Республіці законодавець також пішов шляхом закріплення права на відшкодування «духовної шкоди» у разі розлучення за наявності винної поведінки одного з подружжя⁶³. Дослідник Чженюань Цзінь, аналізуючи компенсації при розлученнях, зазначає: «...при визначенні розміру компенсації за моральну шкоду при розлученні слід враховувати ступінь вини винної сторони, тяжкість обставин, засоби та методи, тривалість і соціальні наслідки, а також ступінь шкоди, завданої невинній стороні⁶⁴».

Така законодавча практика видається цілком виправданою. В Україні певні кроки у цьому напрямку вже простежуються, однак вони демонструють концептуальну непослідовність законодавця. Так, у частині 4 статті 1488 проєкту Цивільного кодексу України закріплено право на відшкодування моральної шкоди у разі відмови одного з наречених від реєстрації шлюбу. З одного боку, відмова від шлюбу є реалізацією суб'єктивного права. Але, з іншого боку, вона розцінюється як суперечлива поведінка, що порушує принцип доброзвичайності (стандарт етичної поведінки, ст. 6 проєкту ЦК), і тому дає право добросовісному нареченому на компенсацію. Парадокс полягає в тому, що автори проєкту, захищаючи законні очікування осіб, які лише планували створити сім'ю, не передбачають аналогічних наслідків для подружжя, чії шлюбні зобов'язання були грубо порушені після років спільного життя. Очевидно, що глибина душевних страждань і крах життєвих планів у разі зради чи руйнування багаторічного шлюбу є незрівнянно більшими. Логіка захисту очікувань, закладена у статтю 1488 проєкту ЦК, має бути системно поширена на інститут розірвання шлюбу, дозволяючи потерпілому члену подружжя використовувати загальні деліктні норми (ст. 23 ЦК України) для отримання справедливої грошової компенсації за порушення фундаментальних особистих прав та знищення довірчого інтересу в шлюбі.

Висновок. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про комплексну правову природу компенсації при розірванні шлюбу. Будучи універсальним способом захисту сімейних прав та інтересів, компенсаторний механізм реалізується у двох формах: як об'єктивна міра майнового захисту (у вузькому сенсі), що не має ознак юридичної відповідальності, та безпосередньо як міра відповідальності за вчинений делікт. Таке суворе цивілістичне розмежування захисних механізмів спирається на фундаментальні принципи розподільної та урівнювальної справедливості, будучи ключем до розуміння способів відновлення порушеного балансу між подружжям.

Як міра захисту компенсація спрямована на нівелювання об'єктивного майнового дисбалансу, що виникає внаслідок нерівномірного розподілу ролей у сім'ї.

⁶² Cour de cassation, civile, Chambre civile 1, 20 octobre 2010, 08-21.913. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000022946418>

⁶³ Civil Code of the People's Republic of China. URL: https://english.www.gov.cn/archive/lawsregulations/202012/31/content_WS5fedad98c6d0f72576943005.html

⁶⁴ Jin, Z. (2020). Legal Thoughts on the Divorce Damage Compensation System. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 416, 680-683. Atlantis Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/340305226_Legal_Thoughts_on_the_Divorce_Damage_Compensation_System

Спираючись на доктринальні положення економічної теорії розуміння шлюбу, доведено, що усвідомлена відмова одного з подружжя від професійної самореалізації на користь ведення домашнього господарства та виховання дітей неминуче призводить до безповоротної втрати його людського капіталу. При розірванні шлюбу такий з подружжя опиняється в економічно вразливому становищі та відривається від ринку праці, тоді як інший партнер зберігає та примножує свій кар'єрний потенціал, сформований завдяки забезпеченому «сімейному тилу». Застосування принципу розподільної справедливості вимагає усунення цієї асиметрії незалежно від наявності вини в розпаді шлюбу. Компенсація в цьому випадку виступає об'єктивним інструментом відновлення майнового паритету та захисту законних очікувань партнера, який добросовісно інвестував свої нематеріальні ресурси в сім'ю заради спільного блага.

Враховуючи, що чинне сімейне законодавство містить лише фрагментарні та дискреційні механізми вирівнювання такого дисбалансу, найефективнішим способом реалізації права на компенсацію як міру захисту є договірне регулювання. Шлюбний договір та договір про наслідки розірвання шлюбу дозволяють подружжю превентивно і самостійно визначити справедливий розмір, форму та порядок виплат за втрачений професійний потенціал.

У свою чергу, компенсація як міра юридичної відповідальності застосовується у формі відшкодування моральної шкоди і цілком базується на принципі урівнювальної справедливості. Підставою для її стягнення є не сам факт розпаду сім'ї, ініціація розлучення або втрата почуттів, а виключно вчинення одним із подружжя доведеного правопорушення (делікту). Грубе порушення духовних основ шлюбу, що виражається в подружній зраді, аморальній поведінці, психологічному або фізичному насильстві, приниженні честі та гідності, виходить за межі простого невиконання морального обов'язку. Така винна поведінка кваліфікується як пряме посягання на особисті немайнові права фізичної особи, що захищаються загальними нормами цивільного права. Виплата грошової компенсації в цьому випадку має яскраво виражений санкційний характер і покликана максимально можливо згладити наслідки перенесених потерпілим душевних і фізичних страждань.

Аналіз проекту Цивільного кодексу України виявляє концептуальну непослідовність членів проєктної групи в питаннях захисту інтересів суб'єктів сімейних правовідносин. Надаючи право на відшкодування моральної шкоди за відмову від реєстрації шлюбу з метою захисту законних очікувань осіб, які лише планували створити сім'ю, проєкт кодексу парадоксальним чином ігнорує аналогічні, але значно глибші страждання подружжя при руйнуванні багаторічного союзу. Назріла об'єктивна необхідність системної імплементації в національне правове поле передового зарубіжного досвіду. Потрібне законодавче закріплення чітких алгоритмів монетизації втраченого людського капіталу при розлученні, а також легальне розширення підстав для деліктної відповідальності подружжя за посягання на особисті немайнові права одне одного. Тільки комплексне застосування компенсації як міри захисту і як міри відповідальності здатне забезпечити справжню справедливість, захистивши добросовісну сторону від деструктивних наслідків реалізації іншим з подружжя права на свободу розлучення.

REFERENCES

- Bodnar, T. (2020) 'Some problem aspects of implementation and protection of property rights of spouses' 27(1) *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* 36. DOI: 10.37635/jnalsu.27(1).2020.26-38
- Boele-Woelki, K. & others (eds), (2004) *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses Intersentia*
- Borovikovskiy, A.L. (1892) *Otchet sudi: (Sud i semia) [Judge's Report: (Court and Family)]* Tipografia AS Suvorina
- Brinig, M.F. & Carbone, J. 'The Reliance Interest in Marriage and Divorce' (1988) 62(5) *Tulane Law Review* 855
- Cherneha, V. Bohdanets, A. & Kononets, O. (2022) 'Forms and ways of defending family rights and interests in Ukraine' 11(49) *Amazonia Investiga* 189–197. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.49.01.21>
- Cohen, L. (1987) 'Marriage, Divorce, and Quasi Rents; Or, «I Gave Him the Best Years of My Life»' 16(2) *The Journal of Legal Studies* <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/467831>
- Dzera, O.V. (2016) *Selected Works. Collection of Scientific Papers. Kyiv School of Civil Law*. Yurinkom Inter.
- Ferrant, G., Pesando, L.M. & Nowacka K, (2014) 'Unpaid Care Work: The Missing Link in the Analysis of Gender Gaps in Labour Outcomes'
- Jin, Z. (2020) 'Legal Thoughts on the Divorce Damage Compensation System' 416 *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 680 https://www.researchgate.net/publication/340305226_Legal_Thoughts_on_the_Divorce_Damage_Compensation_System
- Kany, W.S. (1983) 'Compensation for Financing a Spouse's Education: The Means of Economic Justice in Maine' 35(2) *Maine Law Review* 341 <https://digitalcommons.mainelaw.maine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1972&context=mlr>
- Kharytonov, Ye. O. (2008) *Essays on the Theory of Civil Law (Concepts and Constructs): Monograph* Feniks
- Kolisnyk, O.V. (2025) Appropriate Means of Protection in Cases on the Division of Spouses' Property in Aktualni problemy simeinogo prava: materialy II mizhnar. nauk.-prakt. konf. Pravo
- Krasytska, L.V. (2014) *Problems of Exercising and Protecting the Personal and Property Rights of Parents and Children: Monograph* Lira-K
- Krasytska, L.V. (2017) *Problematic Issues of Compensation for Moral Damage to a Legal Entity*. in Zhornokui YuM and Krasytska LV (eds), *Suchasni problemy tsyvilnogo prava ta protsesu: navch. posib.* Pravo
- Krasytska, L.V. (2025) Methods of Protection of Family Rights and Interests: Scientific Heritage of I. V. Zhylinkova and Modern Problems of Law Enforcement. in *Aktualni problemy simeinogo prava: materialy II mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Pravo https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2025/11/aktualni_problemy_simejnogo_prava_materialy_ii_konferenciyi_pamyati.pdf#page=50
- Mendzhul, M.V. (2019) *Principles of Family Law (Essence and Problems of Application)*. Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi

- Mendzhul, M.V. (2018) Principles of Legal Regulation of Family Relations in Great Britain and Ireland 36 (2) *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia* <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23992>
- Mendzhul, M.V. (2020) *Theoretical Problems of the Operation of Family Law Principles* [Doctoral thesis, Uzhhorod National University]
- Miao C, 'A Study on the Reasonableness of Housework Compensation from a Comparative Law Perspective' (2024) 18(4) *Journal of Global Research in Education and Social Science* 6 <https://doi.org/10.56557/jogress/2024/v18i48809>
- Parkman, A.M. 'Bringing Consistency to the Financial Arrangements at Divorce' (1998) 87(1) *Kentucky Law Journal* 51 URL: https://www.unm.edu/~parkman/Consistency.htm?utm_source=chatgpt.com
- Pokrovskiy, I.A. (1917) Main Problems of Civil Law. Pravo.
- Ponomarenko, O. (2026) Compensation in Family Law: Forms of Corrective and Distributive Justice. in Spasybo-Fatieieva IV (ed), *Traktat pro kompensatsiiu v pravi: monohrafiia*. ECUS
- Prystupa, S.N. (1996) Conceptual Essence and Methodological Significance of the Compensatory Function of Civil Law 31 *Problemy zakonnosti*.
- Rolz, D. (2001) *A Theory of Justice* (Mokrovolskyi O tr), Osnovy
- Rozhon OV, Contracts in Family Law. In Yure. 2018
- Shen Y and Shang J, 'How Valuable Is «Fairness»?-The Logic of Fairness in the Distribution of Property among Urban Chinese Couples in Contemporary China' (2023) 38(3) *Sociological Studies* 135
- Spasybo-Fateyeva IV (ed), (2021) Civil Law (General Part): Course of Lectures. ECUS.
- Spasybo-Fateyeva, I.V. (2020) General Overview of the Understanding of the Concept of the Right of Expectation and its Significance for the Protection of Persons' Property Rights in Spasybo-Fatieieva IV (ed), *Pravomirni ochikuvannia: zb. st.* ECUS 145
- Spasybo-Fateyeva, I.V. Word of the Editor-in-Chief (2025) 2(5) C 4 *C.P. Journal*. 2 (5). <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-5-2>
- Stefanchuk, M.O. & Muzyka-Stefanchuk, O.A. Compensation for Moral Damage in Cases of Respect for One's Home: Practice of Ukraine and the ECtHR (2024) 32 *Akademichni vizii*
- Stefanchuk, R.O. (2008) Personal Non-Property Rights of Individuals (Concept, Content, System, Features of Implementation and Protection): Monograph. KNT.
- Xia, Y. (2020) 'Human Rights Connotation of Improving the Economic Compensation System for Divorce Housework in the Civil Code' *Human Rights Research* 2
- Yakubivskiy, I. Compensation for the Violation of Intellectual Property Rights: Problems of Theory and Practice (2019) 1 *Pravo Ukrainy* 256
- Zhornokui, Yu.M. & Krasyska, L.V. (eds), (2017) Modern Problems of Civil Law and Procedure: Study Guide. Pravo.
- Zhu, H. 'Law-Economics Analysis of Financial Compensation for Divorce' (2023) 25 *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media* 1
- Zhylinkova, I.V. *Dissolution of Marriage* (2006) Ksilon
- Zhylinkova, I.V. (ed), *Family Code: Scientific and Practical Commentary*. (2008) Ksylon

Oksana Ponomarenko

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines

and Labour Law named after Prof. O. I. Protsevskiy

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Kharkiv, Ukraine

Ponomarenko, Oksana. The Price of Freedom: Compensation upon Divorce as a Means of Ensuring Justice for the Breach of «Marital Obligations»

Abstract.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal nature of compensation upon divorce as a tool for ensuring justice and protecting the legitimate expectations of spouses. The relevance of the work is determined by the liberalization of divorce proceedings, which, while guaranteeing absolute freedom of divorce, leaves socially and economically unprotected the party who sacrificed their professional development for the sake of the family. The use of the economic theory of understanding marriage allowed proving that the conscious refusal of one of the spouses from career growth in favor of running a household leads to the irretrievable loss of their human capital. It is substantiated that the reimbursement of these economic losses acts exclusively as a measure of protection based on the principle of distributive justice. Since the current legislation of Ukraine provides only fragmentary judicial mechanisms for leveling such an imbalance, contractual regulation is recognized as the optimal tool for mitigating risks, allowing spouses to preventively consolidate material guarantees. Special attention is paid to the compensation of moral damage, which is considered as a measure of civil liability based on the principle of corrective justice. It is proved that the basis for its recovery is not the very fact of family breakdown or the initiation of divorce, but exclusively proven culpable behavior (adultery, psychological abuse, humiliation of dignity), qualified as a tort and a direct encroachment on the personal non-property rights of a person. The analysis of the advanced law enforcement experience of France, Turkey, and the People's Republic of China confirms the expediency and effectiveness of applying tort claims between spouses upon divorce. As a result of the study, the conceptual inconsistency of the draft Civil Code of Ukraine, which protects the expectations of persons upon the termination of an engagement but ignores the deep suffering of spouses upon the destruction of a long-term union, is revealed. A conclusion is formulated on the necessity of a systematic implementation into the national legislation of clear algorithms for the monetization of lost human capital upon divorce and the expansion of grounds for tort liability for the violation of the fundamental personal rights of a spouse.

Keywords: *marriage, family relations, compensation, moral damage, family contract, justice, divorce, liability.*

ЛІЦЕНЗІЯ CC BY-NC-ND 4.0

дата першого надходження статті до видання 16.03.2026

дата прийняття статті до друку після рецензування 10.04.2026

дата публікації (оприлюднення) 15.04.2026